

**ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

**Навчально-науковий гуманітарний інститут
Кафедра психології, філософії та суспільних наук**

І. М. Біла

КРОСКУЛЬТУРНА ПСИХОЛОГІЯ

***Методичні рекомендації для підготовки до семінарських занять
та самостійної роботи***

для здобувачів вищої освіти зі спеціальності С4 «Психологія»

КИЇВ 2026

РОЗРОБНИК: доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології, філософії та суспільних наук) Ірина БІЛА

Рецензент: професор, доктор психологічних наук, професор кафедри психології, філософії та суспільних наук Олена КОСТЮЧЕНКО

Розглянуто та схвалено на засіданні кафедри психології, філософії та суспільних наук протокол №1 від 26.08.2026 року

Розглянуто та схвалено на засіданні навчально-методичної ради навчально-наукового гуманітарного інституту

Протокол № 1 від 27.08.2026

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Вивчення даного предмету має велике значення у справі формування загального уявлення про особливості національного характеру різних етнічних груп, психологічні підходи до вирішення міжнаціональних конфліктів, а також допомагає сформувати на цій основі навички організації та проведення крос-культурних досліджень, аналізу й інтерпретації етнічних феноменів. Глибокі та ґрунтовні знання з крос-культурної психології дозволять здобувачам самостійно вживати психологічні засоби вирішення етнічних конфліктів на побутовому та суспільному рівнях. Курс охоплює два змістові модулі, що послідовно забезпечують формування уявлень про специфіку формування і функціонування національно-психологічних феноменів; особливості розвитку конкретних народів і культур; специфіку формування національного характеру, національної самосвідомості, національних спільнот; особливості національного характеру різних етнічних груп; психологічні підходи до вирішення міжнаціональних конфліктів; основні напрями досліджень у кросс-культурної психології; культурну обумовленість когнітивних процесів особистості; особливості взаємозв'язку культури та особистісного розвитку людини.

Метою навчальної дисципліни «Кросс-культурна психологія» є оволодіння здобувачами вищої освіти знаннями про психологічні особливості національної поведінки особистості та різних етнічних груп, необхідних для майбутньої практичної роботи в галузі психології та педагогіки.

Завданням навчальної дисципліни є формування: уявлення про основні напрями і школи етнічної та крос-культурної психології; знання про соціально-психологічні фактори і джерела етнічної толерантності; вміння орієнтуватись у специфіці етнопсихологічних концепцій та виборі методів інструментального етнопсихологічного дослідження; навичок виявляти і аналізувати психологічні механізми етнічних процесів; уміння досліджувати специфіку культурного, економічного, історичного, політичного розвитку етносів; навичок проведення порівняльного аналізу етнопсихологічних особливостей різних народів.

У ході вивчення дисципліни у магістрів розвивається: здатність застосовувати теоретичний фундамент наукової кросс-культурної психології для аналізу широкого кола процесів і явищ як індивідуальної, так і групової психології; уміння виявляти історичну та етнічну варіантність загально психологічних явищ; здатність до саморозвитку та професійного зростання, самоаналізу, рефлексії та адаптування до змінних умов; здібність до безперервного й актуального навчання, опанування нових знань, методичних розробок, що накопичені у міжнародній психологічній практиці. Ці завдання забезпечують теоретичну й практичну підготовку магістрів до професійної самореалізації.

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Модуль 1. Етно- та крос-культурна психологія

Тема 1. Цілі та завдання крос-культурної психології

Лекція 1.

Психологічна антропологія.

Етнічна і крос-культурна психологія.

Історія розвитку етнопсихології.

Основні школи та підходи.

Роль етнічності в сучасному світі.

Етнічна ідентичність.

Релятивізм, абсолютизм, універсалізм.

Етнічні стереотипи.

Сутність, різновиди та функції.

Самостійна робота: самостійне опрацювання питань, підготовка до семінарського заняття.

Тема 2. Психологічне вимірювання культур

Лекція 2.

Поняття про культуру.

Фактори формування культури.

«Історичний партикуляризм» (Ф. Боас).

Культурний синдром.

Психологічні вимірювання культур.

Самостійна робота: самостійне опрацювання питань, підготовка до семінарського заняття.

Тема 3. Пізнавальні процеси і культура

Лекція 3.

Сприймання і культура.

Зорові ілюзії (експерименти Мюллера-Лайєра).

Перцептивний стиль (Х. Уіткін, Д. Беррі).

Інтелект у різних культурах.

Проблеми і парадокси інтелектуального тестування.

Культура і категоризація.

Пам'ять і культура.

Культура і вирішення завдань (О. Р. Лурія, М. Коул).

Самостійна робота: самостійне опрацювання питань, підготовка до семінарського заняття.

Модуль 2. Особистість і культура

Тема 4. Культура та особистість

Лекція 4.

Концепції «базової» та «модальної» особистості.

Поняття про «національний характер».

Особистість у міжкультурному спілкуванні.

Етнічна самосвідомість як структурний компонент самосвідомості особистості.

Самоконцепція як культурний феномен.

Національні особливості життєстійкості особистості.

Самостійна робота: самостійне опрацювання питань, підготовка до семінарського заняття.

Тема 5. Соціальний вплив культури

Лекція 5.

Соціальна та особиста ідентичність і міжгрупові відносини.

Культура і спілкування.

Комунікативна компетентність і засоби її покращення в міжкультурному спілкуванні.

Поняття про «підтримку обличчя» у міжкультурному спілкуванні.

Теорії міжгрупової взаємодії.

Самостійна робота: самостійне опрацювання питань, підготовка до семінарського заняття.

Тема 6. Психологія етнічних міграцій та акультурація.

Лекція 6.

Психологія етнічних міграцій.

Акультурація.

Мультикультуралізм.

Етнічна ідентичність та толерантність.

Проблеми еміграції та їх подолання.

Самостійна робота: самостійне опрацювання питань, підготовка до семінарського заняття.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Тема 1. Етно- та крос-культурна психологія

Семінарське заняття 1. Цілі та завдання крос-культурної психології

Мета: засвоїти основні поняття дисципліни, вміти їх розрізняти, та виділяти особливості. Розглянути напрямки крос-культурних досліджень.

План

Психологічна антропологія, її предмет, завдання.

Базові етнопсихологічні та кроскультурні поняття.

Історія розвитку етнопсихології.

Основні школи та підходи.

Роль етнічності в сучасному світі.

Етнічна ідентичність.

Етнічні стереотипи: сутність, різновиди та функції

Основні принципи науки.

Основні етапи розвитку уявлень про предмет етнопсихології.

Творчі завдання:

1) Проілюструйте за допомогою прислів'їв, приказок різних народів те, що психологічні особливості того або іншого народу розкриваються у формі передачі думок (тобто головне не те, «що» виражається, але «як» виражається, за допомогою якої лексики і граматичних конструкцій).

2) Тези до диспуту: «Роль етнічності в сучасному світі».

3) Розробіть мультимедійну презентацію на тему: «Основні напрямки кросс-культурних досліджень».

Питання для самоконтролю:

1. Яких Ви знаєте найбільш типових представників психології епохи Просвітництва?

2. Які основні характеристики психолінгвістичної концепції?

3. З чийми іменами та з якими ідеями пов'язано зародження етнопсихології в Україні в XIX столітті?

4. У чому відмінність стереотипу від переконання?

5. Основні етапи розвитку уявлень про предмет етнопсихології.

6. Які періоди розвитку вітчизняної етнопсихології?

Література.

[2, 3, 5, 9, 12].

Семінарське заняття 2. Психологічне вимірювання культур

Мета: визначити роль етнічності в сучасному світі, з'ясувати фактори культури та кожний підхід у культурі.

План

1. Походження поняття, сутність культури. Функції культури.

2. Фактори формування культури.

3. Способи визначення етнічних груп.

4. Процес етнічної ідентифікації.

5. Етнічна приналежність людини.

6. Сутність, функції та походження етнічних стереотипів.

7. Системоутворюючі ознаки українського менталітету.

Творчі завдання:

1) Надайте «психологічний портрет типового представника етнічної спільноти», використовуючи психологічну, художню, етнографічну літературу.

2) Проведіть інтерв'ю з людиною, яка тривалий час прожила за межами України. Попросіть її пригадати, як проходив процес її «входження» у чужу культуру. На цьому прикладі опишіть процес адаптації до іншого культурного середовища.

3) Проведіть інтерв'ю з представником етнічної меншини. Дослідить: а) у якому віці і при яких обставинах він усвідомив свою етнічну приналежність; б) чи стикався він зі складнощами при формуванні етнічної ідентичності.

Проаналізуйте, які стратегії респондент використовував для зберігання позитивної етнічної ідентичності та високої самооцінки.

4) Підготуйте тези до диспуту:

- «Які особливості застосування методу спостереження в етнопсихологічному дослідженні?»

- «Які тести вважаються найбільш вільними від впливу культури?»

Питання для самоконтролю:

1. Особливості культурного процесу.

2. Сучасні проблеми взаємодії національних культур.

3. Походження поняття, сутність культури.

4. Функції культури.

5. Закономірності й категорії культурного життя. Особливості культурного процесу.

6. Сучасні проблеми взаємодії національних культур.

Література.

[4, 5, 9, 12].

Семінарське заняття 3. Пізнавальні процеси і культура

Мета: засвоїти механізми взаємодії пізнавальних процесів і культури; засвоїти поняття культури як чиннику, завдяки якому формуються, зберігаються та передаються основні цінності, соціальні знання від одного покоління до іншого.

План.

Культура та мовна поведінка.

Особливості кросс-культурних досліджень психічних пізнавальних процесів

Сприймання і культура.

Зорові ілюзії (експерименти Мюллера-Лайєра).

Перцептивний стиль.

Інтелект у різних культурах.

Проблеми і парадокси інтелектуального тестування.

Культура і категоризація.

Пам'ять і культура.

Культура і вирішення завдань.

Творчі завдання:

1. Напишіть есе на тему: «Дослідження міжкультурних відмінностей в інтелекті. На чому слід акцентувати увагу: формі (стилі) чи інтелектуальній компетентності індивідів?»

2. Напишіть есе на тему: «Культурна відносність: проблема норми та патології».

3. Побудуйте план дослідження кросс-культурних розрізень у психічних процесах. План має включати: опис проблеми, теоретичне обґрунтування,

вибірку, методи й методики дослідження, передбачувані способи обробки даних.

4. Підготуйтеся до дискусії: «Причини розходження у результатах тестування інтелекту у представників різних культур й національностей»?

5. Навіть приклади життєвих ситуацій когнітивного дисонансу сприймання та мислення різних культур.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття візуальної культури.
2. Дослідження візуальних процесів у культурі.
3. Зорові ілюзії та їх види.
4. Перцептивний стиль.
5. Міжкультурні відмінності у мисленні.
6. Пам'ять і культура.
7. Культура і вирішення завдань.

Література.

[3, 5, 9, 11, 12].

Тема 2. Особистість і культура

Семінарське заняття 4. Культура та особистість

Мета: обґрунтувати концепції «базової» та «модальної» особистості. Засвоїти поняття «національний характер».

План.

Дослідження культурної варіативності людства.

Психологічні виміри культурної варіативності людства.

Культура і сприйняття емоцій. Культурні особливості прояву емоцій.

Культура та агресія.

Культура і конформізм.

Культура і свідомість.

Державність і лідерство у різних культурах.

Мотивація та ефективність трудової діяльності у різних культурах.

Культурні синдроми.

Поняття «національний характер».

Національні особливості життєстійкості особистості.

Творчі завдання:

1) Напишіть есе на тему: «Культурна відносність: проблема норми та патології».

2) Побудуйте план дослідження кросс-культурних розрізень у психічних процесах. План має включати: опис проблеми, теоретичне обґрунтування, вибірку, методи й методики дослідження, передбачувані способи обробки даних.

3) Підготуйтеся до дискусії:

- Чи є універсальні способи виразу емоції?

- У яких культурах конформізм частіше всього зустрічається?

Питання для самоконтролю:

1. Які основні функції етнічної культури?
2. Що таке суб'єктивна культура?
6. Які основні етнопсихологічні підходи до вивчення культур?
7. Які види культурно-специфічних синдромів Ви знаєте?
8. Державність і лідерство у різних культурах.
9. Мотивація та ефективність трудової діяльності у різних культурах.
10. Прийняття рішень у різних культурах.

Література.

[2, 3, 6, 7, 8].

Семінарське заняття 5. Соціальний вплив культури

Мета: засвоїти особливості взаємодії особистості в міжкультурному спілкуванні. Засвоїти поняття етнічної самосвідомості як структурного компоненту самосвідомості особистості.

План

Соціальна та особиста ідентичність і міжгрупові відносини.

Культура і спілкування.

Комунікативна компетентність

Засоби комунікації в міжкультурному спілкуванні.

Поняття про «підтримку обличчя» у міжкультурному спілкуванні.

Культурний шок і його негативні та позитивні наслідки.

Теорії міжгрупової взаємодії

Творчі завдання:

Зробіть анотацію на одну зі статей з періодичних видань про проблеми міжнаціональних конфліктів.

3. Напишіть есе на тему: «Проблема прогнозування та корекції поведінки суб'єкта при взаємодії з іншою етнічною культурою».

4. Перелічіть способи підготовки особистості до міжкультурної взаємодії?

5. Підготуйтеся до дискусії на тему:

- Особливості культурно-мовних конфліктів?
- Що таке етноцентризм?
- Типи етнічних конфліктів та способи їх улагодження.

Питання для самоконтролю:

- 1) Міжкультурна комунікація як аспект культури.
- 2) Особливості міжкультурного спілкування.
- 3) Форми традиційної культури як розвиток самосвідомості народу.
- 4) Етнічні та інші уявлення людини про власне «Я».
- 5) Етнічна самосвідомість, її структура та функції.
- 6) Самоконцепція як культурний феномен.
- 7) Поняття «обличчя» у контексті культури.

Література.
[3, 5, 8, 10, 12].

Семінарське заняття 6. Психологія етнічних міграцій та акультурація

Мета: засвоїти особливості психологічних проблем етнічних міграцій, вміти пояснювати феномени, що з'являються в процесі взаємодії культур.

План

Поняття про етнічні міграції.

Гіпотеза «культурного шоку».

Поняття про культурну дистанцію.

Модель культурного науління.

Стрес акультурації, стратегії акультурації (Д. Беррі).

Наслідки міжкультурних контактів.

Творчі завдання:

- 1) Розробіть план дослідження процесу адаптації мігрантів. План має включати: опис проблеми, теоретичне обґрунтування, вибірку, методи й методики дослідження, передбачувані способи обробки даних.
- 2) Складіть перелік вправ для психологічної роботи з мігрантами.
- 3) Підберіть декілька фільмів про проблему міграцій та зробіть до них анотації.

Питання для самоконтролю:

- 1) Психологія етнічних міграцій та акультурація.
- 2) Проблеми еміграції.
- 3) Мультикультуралізм.
- 4) Етнічна ідентичність та толерантність.
- 5) Міжкультурний тренінг.

Література.
[3, 5, 9, 12].

Матеріали для самоконтролю

Самостійна робота студента передбачає: роботу із основною літературою; пошук та опрацювання додаткової літератури; конспектування, складання тез; кодування інформації; написання рефератів, доповідей, ессе; виступ із повідомленнями; виконання творчих завдань та проектів, аналіз соціальних ситуацій, презентацій.

Завдання для самостійної роботи

1. Розробіть програму тренінгу, що розраховано на 3 заняття (6 годин), спрямованого на ефективність взаємодії полікультурного колективу (оберіть один напрямок): а) студентська група з іноземними студентами; б) шкільний клас зі школярами з іншої держави; в) міжнародна компанія.

Програма має включати: мету, завдання, принципи, методи тренінгу, структуру і логіку тренінгу, мету кожної вправи, завдання кожної вправи, питання для обговорення, очікувані результати, рекомендації тренера.

2. Напишіть есе на тему:

- «Моє бачення проблем і завдань в моїй майбутній професійній діяльності, обумовлених впливом культури на психологію людини»;
- «Як визначити оптимальну стратегію поведінки в міжкультурній взаємодії з бізнес-партнерами?»;
- «У чому полягає відмінність у методах прийняття рішення в США і Японії?»
- «Що необхідно для формування української національної ділової культури?»

3. Підготуйте тези до диспуту:

- «Розвиток етнопсихології в Україні»;
- «Розвиток етнопсихології у світі»;
- «Етнічні проблеми сучасності»;
- «Криза сучасної інформаційної цивілізації».

4. Розробіть ділову гру «Перемовини».

5. «Листи з еміграції» Напишіть лист-есе про етнічні та культурні проблеми, які можуть виникнути в еміграції (країну обирайте самостійно).

6. «Проект універсального емоді»

Завдання: Уявіть, що ви працюєте в команді розробників глобального месенджера. Обґрунтуйте, чому певний жест або вираз обличчя може бути неправильно зрозумілий у різних культурах, і запропонувати «культурно нейтральний» варіант для вираження складної емоції (наприклад, сорому чи гордості). Опишіть прояви «культурного шоку» або непорозуміння через призму психології. Як знання цих відмінностей може допомогти в реальній комунікації чи професійній діяльності?

7. «Фільми про культурні відмінності націй» Підберіть декілька фільмів, будь-якого жанру про етнічні та культурні відмінності націй та народів. Зробіть коротку анотацію переглянутого фільму.

Тестові завдання для перевірки засвоєних знань

1. У кроскультурній психології виділяють 4 вимірювання стилів вербальної комунікації. Зайвим є: а) прямий і непрямий; б) майстерний (химерний) і короткий (стиснений); в) особистісний і ситуаційний; г) інструментальний і афективний; д) глобальний і місцевий.

2. До структури етнічної психології не належить: а) національний характер; б) національна самосвідомість; в) національні почуття та настрої; г) особистий досвід; д) національні інтереси.

3. Одне з основних понять етнічної психології: а) народність; б) дух; в) етнос; г) традиції; д) звички.

4. Для вимірювання культур не використовується наступний синдром: а) простота – складність; б) індивідуалізм – колективізм; в) відкритість – закритість; г) маскуліність – фемінітет; д) духовність – бездуховність.

5. Автор концепції виявлення типових колективних переживань: а) Г.Г.Шпет; б) М. Лацарус; в) В.О. Ключевський; г) М.Г. Чернишевський; д) М.О. Бердяєв.

6. Етнопсихологія – це: а) наука, що вивчає психологічні особливості індивіда або групи людей, пов'язані з етнічною чи культурною приналежністю, які проявляються на свідомому і несвідомому рівнях; б) наука, що вивчає психологічні особливості духовної культури народів; в) наука про закономірності, механізми та факти психічного життя людини; г) наука про взаємодію людей один з одним; д) наука про феноменальні (безтілесні) сутності, які утворюють зміст окремого «я».

7. Випадки масових переміщень, коли представники того чи іншого етносу добровільно або вимушено покидають територію місця формування етносу і переселяються в інші географічні або культурні простори: а) культурний шок; б) міграція; в) акультурація; г) геноцид; д) асиміляція.

8. Автор теорії психології народів: а) Барцині; б) Бенедикт; в) Штейнталь; г) Фромм.

9. Принцип сумісності, коли різні групи зберігають свої культурні особливості, хоча в той же час об'єднуються в єдине суспільство: а) сегрегація; б) інтеграція; в) сепарація; г) маргіналізація; д) ідентифікація.

10. У психології причини етнічних конфліктів зазвичай розглядаються у рамках більш загальних теорій. Виключіть одну невірну відповідь: а) міжгрупові конфлікти як продукт універсальних психологічних характеристик; б) індивідуальні відмінності як основа міжгрупових конфліктів; в) теорія реального конфлікту; г) теорія навчання.

11. Вставте пропущене слово. Для формування і підтримки етнічної _____ необхідно шукати шляхи порозуміння і тотожності культур на основі загальних для всього людства моральних цінностей. Слова для вибору: а) ідентичність; б) толерантність; в) самооцінка; г) сумісність.

12. Зворотна сторона внутрішньогрупового фаворитизму: а) етноцентризм; б) етнічна самосвідомість; в) етнічна ідентичність; г) етнічний автостереотип; д) міжгрупова ворожість.

13. Вставте слово і завершіть визначення поняття: _____ – сприйняття та інтерпретація поведінки інших через призму своєї культури. Слова для вибору: а) етнос; б) плюралізм; в) мультикультуралізм; г) етноцентризм; д) національність.

14. Е. Еріксон вважав, що теорія «тугого сповивання» отримала посилення в: а) США; б) Індонезії; в) Китаї; г) Росії.

15. При підготовці індивідів до взаємодії в іншокультурному середовищі, щоб уникнути непорозумінь, психологи рекомендують використовувати якомога менше: а) жестів; б) пауз; в) підручних засобів; г) шпаргалок; д) легенд.

16. Приписування причин поведінки або результатів діяльності при сприйнятті людьми один одного: а) рефлексія; б) свідомість; в) каузальна атрибуція; г) перцепція; д) ілюстрація.

17. У структурі етнічної ідентичності зазвичай виділяють два основних компоненти: а) когнітивний і афективний; б) індивідуалістичний і колективістичний; в) категоріальний і образний; г) вербальний і невербальний; д) релігійний і атеїстичний.

18. Спрощені образи етнічних груп: а) етнічні стереотипи; б) етнічні відносини; в) етнічна ідентичність; г) етнічна ендогамія; д) рідна мова і культура.

19. Зазвичай виділяють три основні стратегії вирішення етнічних конфліктів на макрорівні. Виключіть одну невірну відповідь: а) правові механізми; б) бойові дії; в) переговори; г) інформаційний шлях.

20. Не є однією з основних характеристик взаємодіючих культур: а) ступінь подібності між культурами; б) ступінь відмінності між культурами; в) особливості культури переселенців; г) особливості країни перебування; д) ступінь каузальної атрибуції.

21. Нація – це: а) історично сформована спільність людей, що володіє єдиною мовою і культурою, а також загальною самосвідомістю; б) група людей, яка склалася по відношенню до засобів виробництва; в) людська спільність, яка характеризується загальними спадковими фізіологічними особливостями; г) згуртована спільність людей, яка характеризується єдністю мови, культури, території та економічними контактами.

22. Система пов'язаних уявлень членів етносу щодо особливостей буття, світу, ціннісних орієнтацій і етнічних констант: а) етнічна картина світу; б) етнічні константи; в) менталітет; г) аттїтюдї.

23. Поєднання індивідуальної оцінки людиною своїх можливостей і якостей та ролі в етносі: а) національна самосвідомість; б) національна самооцінка; в) національна мова.

24. Спрямованість і склад мислення особистості, етнічної групи: а) етнічна картина світу; б) етнічні константи; в) менталітет; г) аттїтюдї.

25. Спеціальна методологія етнопсихології містить у собі наступні принципи: а) принцип детермінізму; б) принцип єдності свідомості та діяльності; в) принцип перенесення; г) принцип обліку етнологічних факторів; д) принцип відносності всіх психологічних факторів.

26. «Виховання має орієнтуватися на педагогічні заходи, зрозумілі представникам даної національної спільноти...» – це: а) принцип етнопсихологічного детермінізму; б) принцип виховання в умовах спеціального життя і праці; в) принцип єдності національної свідомості та національної своєрідності педагогічної діяльності; г) принцип розвитку адаптаційної можливості до виховних впливів.

27. Дослідник, який дійшов висновку, що кожна нація має свій темперамент і своєрідні риси характеру: а) К.Д. Кавелін; б) В.М. Бехтерев; в) В.С. Соловйов; г) Л.С. Виготський.

28. Автор монографії «Психологія народу»: а) В. Вундт; б) В.О. Ключевський; в) Х. Штейнталь; г) М.О. Бердяєв.

29. Основні ознаки відмінності рас: а) особливості характеру; б) колір шкіри; в) форма черепа; г) особливості статури.

30. Характеристики національної свідомості: а) уявлення про національні цінності та інтереси; б) існування національної мови; в) наявність цілісної картини світу та її передача іншому поколінню.

31. Наслідки міжетнічних взаємин: а) геноцид; б) націоналізм; в) асиміляція; г) сегрегація; д) інтеграція.

32. Автостереотипи: а) завжди позитивні; б) завжди негативні; в) позитивні або негативні залежно від особливостей особистості.

33. Процес формування негативних відносин до представників тієї чи іншої нації на основі несвідомого емоційного відкидання будь-якої ідеї, яка

здається неприйнятною: а) психологічне витіснення; б) психологічні смислові бар'єри; в) протилежна реакція.

34. Процес, коли одна національна спільність поступово переймає звичаї та традиції іншої домінуючої групи аж до повного розчинення в ній: а) інтеграція; б) міграція; в) асиміляція; г) адаптація.

35. Крайня форма міжетнічної взаємодії: а) асиміляція; б) дискримінація; в) геноцид; г) детермінація.

36. Охарактеризував механізм зародження і функціонування соціальних настанов: а) К. Леві-Строс; б) М.І. Надєждін; в) М. Лацарус; г) Д.І. Узнадзе.

37. Гетеростереотип – це: а) думка, судження, оцінка, яку відносять до своєї етнічної спільності її представники; б) сукупність оціночних суджень про інший народ; в) стійкі образи, сформовані представниками тих чи інших етнічних спільнот; г) всі відповіді вірні.

38. До атрибутивних процесів відносять: а) психологічний захист; б) каузальна атрибуція;

39. Етнічна ідентичність містить у собі: а) оволодіння індивідуальними механізмами соціальної поведінки та засвоєння її норм у процесі взаємодії з середовищем; б) усвідомлення своєї приналежності до певної етнічної спільності; в) постійне порівняння впливів об'єктивної діяльності зі старим досвідом; г) механізм передачі етнічної культури новим членам.

40. Соціально фіксована настанова, схильність до певної поведінки особистості: а) етнічна картина світу; б) етнічні константи; в) менталітет; г) аттїтуди.

41. Другий за порядком етап формування подружніх відносин у багатонаціональній сім'ї: а) накопичення досвіду сімейного життя; б) формування поглядів на свою сім'ю як багатонаціональну; в) первинне знайомство з сімейним життям; г) подальше вдосконалення відносин; д) реалізація уявлень про сім'ю.

42. Активне неусвідомлене усунення негативних переживань зі свідомості: а) психологічне витіснення; б) смислові бар'єри; в) протилежна реакція.

43. До класифікації етнічних конфліктів за пріоритетними цілями входять: а) соціально-економічні, етно-територіальні, етнодемографічні; б) конфлікти між етнічними групами і державою; в) культурно-мовні, екологічні, історичні, конфесійні.

44. Наслідком міжетнічних відносин не є: а) геноцид; б) націоналізація; в) асиміляція; г) сегрегація; д) інтеграція.

45. Дослідженням національної психології народів СРСР займався: а) В.М. Бехтерев; б) О.Р. Лурія; в) Б.Ф. Поршнев; г) Д.М. Овсянников-Куликовський.

46. Несвідомі комплекси, що забезпечують адаптацію етносу: а) етнічна картина світу; б) етнічні константи; в) менталітет; г) аттїтуди.

47. Набір спадкових фізіологічних особливостей індивіда: а) нація; б) етнос; в) раса; г) національна свідомість.

48. Л.М. Гумільов: фази етногенезу — виникнення, підйом, _____, зникнення: а) занепад; б) розквіт; в) захід.

49. Взаємне непорозуміння через різні смисли явищ у різних етносів: а) психологічне витіснення; б) смислові бар'єри; в) протилежна реакція.

50. Сукупність матеріальних і духовних цінностей нації: а) історична пам'ять; б) національна свідомість; в) національна культура.

51. Офіційні етнічні символи: а) прапор; б) літературні твори; в) гімн країни; г) гасла.

52. Етнічні _____ – стійкі спрощені образи про етнічні групи: а) стереотипи; б) процеси; в) культури.

53. Стійке соціально-генетичне угруповання з мовою і культурою: а) нація; б) етнос; в) раса; г) національна свідомість.

54. Етнічні стереотипи виконують функції: а) упорядкування інформації; б) економія зусиль; в) захист цінностей; г) соціально-психологічний аналіз.

55. Переміщення етнічних груп у межах території: а) інтеграція; б) міграція; в) асиміляція; г) адаптація.

56. Ознака нації, пов'язана з традиціями предків: а) історична пам'ять; б) національна свідомість; в) національна культура.

57. _____ – процес пересування етнічних груп за межі етнічної території: а) імміграція; б) еміграція; в) сегрегація.

58. Механізми формування етнічних стереотипів: а) схематизація; б)каузальна атрибуція; в) сегрегація; г) витіснення; д) категоризація; е) проекція.

59. Дослідник ієрархії рас: а) Л. Леві-Брюль; б) В.М. Бехтерєв; в)О.О.Потебня; г) Г. Лебон.

60. Велика згуртована соціальна група з мовою і культурою: а) нація; б)етнос; в) раса; г) національна свідомість.

61. Перший описувач звичаїв народів: а) Геродот; б) Гіппократ; в)Монтеск'є; г) Гегель.

62. Групи, що зберігають ідентичність і об'єднуються на спільних підставах: а) інтеграція; б) міграція; в) асиміляція; г) адаптація.

63. Перший етап міжетнічного конфлікту: а) латентна стадія; б)насильницька фаза; в) відкритий конфлікт; г) наростання напруженості; д) баланс сил; е) врегулювання.

64. Ідеологія переваги нації: а) націоналізм; б) расизм; в) інкультурація.

65. Сукупність поглядів і переконань нації: а) нація; б) етнос; в) раса; г)національна свідомість.

66. Типи стереотипів: а) гетеро- і автостереотипи; б) позитивні, негативні, амбівалентні; в) моно-, бі-, маргінальні; г) поведінкові та перцептивні.

67. Сукупність соціальних, політичних і культурних поглядів нації: а)історична пам'ять; б) національна свідомість; в) національна культура.

68. Результат усвідомлення етнічної належності: а) національна самосвідомість; б) національна самооцінка; в) національна мова.

69. Національний _____ – сукупність ознак, що відрізняють нації: а)характер; б) стереотип; в) процес.

70. Приписування причин поведінки: а) інтеграція; б) каузальна атрибуція; в) етнічна ідентичність; г) проекція.

71. Національний _____ – емоційно-експресивні особливості поведінки: а) темперамент; б) характер; в) мова.

72. Вхідження в культуру свого народу: а) інкультурація; б) акультурація; в) соціалізація; г) адаптація.

73. Пристосування до нового етнічного середовища: а) інтеграція; б) міграція; в) асиміляція; г) адаптація.

74. Усний і письмовий спосіб вираження думок нації: а) національна самосвідомість; б) національна самооцінка; в) національна мова.

КРИТЕРІЇ ТА СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

8.1. Види контролю, які використовуються під час вивчення дисципліни, та форма підсумкового (семестрового) контролю за навчальною дисципліною.

Формою підсумкового контролю за навчальною дисципліною є залік.

Контрольні заходи включають поточний контроль.

Поточний контроль здійснюється під час проведення семінарських та практичних занять і за результатами виконання завдань самостійної роботи. Передбачені такі види контрольних заходів: усна співбесіда під час семінарських та практичних занять, усний захист повідомлень за темою семінарського заняття, виконання тестових завдань, перевірка письмового звіту за результатами виконання письмових завдань.

Здобувачу, який не набрав прохідного мінімуму (60 балів) з навчальної дисципліни – отримує незадовільну оцінку і вважається таким, що має академічну заборгованість.

8.2. Методи контролю та оцінювання

- усне опитування;
- перевірка самостійних завдань;
- захист доповідей до семінару, презентацій, есе;
- метод програмованого контролю: тестовий контроль.

8.3. Критерії оцінювання навчальної діяльності здобувачів, в межах окремих форм здобуття освіти та видів навчальних занять, передбачених робочою програмою навчальної дисципліни.

Критерії оцінювання захисту доповідей, есе, рефератів на семінарському занятті:

3 бали – здобувач у повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно та аргументовано його викладає, глибоко та всебічно розкриває зміст поставленого завдання, використовуючи обов'язкову та додаткову літературу;

2 бали – в цілому володіє навчальним матеріалом, але не демонструє глибини знань, може не вистачати аргументації в поясненнях. Допускаються несуттєві неточності.

1 бали – не в повному обсязі володіє матеріалом. Має суттєві помилки у

відповіді.

Для здобувачів заочної форми навчання при розрахунку використовується коефіцієнт 6,6

Критерії оцінювання участі роботи на семінарі:

2 бали – доповнення змістовне, ґрунтовне, конструктивно доповнює обговорення теми;

1 бал – доповнення містить інформацію, що суттєво не розширює дискусію.

Для здобувачів заочної форми навчання при розрахунку використовується коефіцієнт 2,5

Критерії оцінювання презентації, доповідей, есе, рефератів

Презентація, доповідь, анотація, реферат – це наочне представлення результатів самостійної роботи здобувача з опрацювання обраної теми, питання, завдання тощо. Мета презентації – набуття здобувачем навичок з аналізу власної роботи і публічного представлення результатів дослідження. Критерії оцінювання наведені у таблиці 5.

Таблиця 5

Критерії оцінювання презентації, доповіді, анотації, реферату

Кількість балів	Мета	Висновки	Ключові положення	Структура
<i>3 бали</i>	Всі частини пов'язані з метою і предметом дослідження та містять важливі твердження за темою дослідження	Результати дослідження узагальнюються з метою формулювання важливих і значущих висновків за темою дослідження	Матеріал має в основі ключові положення, які повністю розкривають тему дослідження	Дослідження надає інформацію в логічній послідовності і завершується викладенням важливих моментів дослідження
<i>2 бали</i>	Матеріал містить важливі твердження за темою дослідження, але містить не	Деякі висновки є недостатньо обґрунтованими	Дослідження має в основі декілька ключових положень, однак вони перевантажені інформацією	Дослідження має певну непослідовність викладу теми дослідження

	відповідну темі інформацію			
<i>1 бал</i>	Матеріал має опосередкова не відношення до теми дослідження	Висновки є нелогічними або недостатньо обгрунтовани ми	У ключових положеннях відчувається нестача інформації, що необхідна для поточнення висновків	Дослідження має непослідовніс ть у викладі теми

Для здобувачів заочної форми завчання при розрахунку використовується коефіцієнт 1,7

Критерії оцінювання творчих завдань:

4 бали - здобувач у повному обсязі володіє матеріалом, вільно та аргументовано його презентує, глибоко та всебічно розкриває зміст поставленого завдання, правильно інтерпретує отримані результати, використовує обов'язкову, додаткову літературу та інформаційні ресурси, демонструє самостійність, достовірність, незаангажованість проведеного дослідження;

2-3 бали - в цілому володіє матеріалом, але може не вистачати аргументації в поясненнях, не демонструє глибини знань, самостійності у вирішенні поставлених завдань, не спирається на необхідну літературу, наявні неточності;

0-1 балів - не в повному обсязі володіє матеріалом, фрагментарно та поверхово його викладає, недостатньо розкриває зміст поставлених питань. Має суттєві помилки у відповідях чи в роботі. Демонструє не самостійність у виконанні завдань самостійної роботи.

Для здобувачів заочної форми завчання при розрахунку використовується коефіцієнт 1,6

Основними критеріями, що характеризують рівень компетентності здобувача вищої освіти при оцінюванні результатів підсумкового (семестрового) контролю, є такі:

- виконання всіх видів навчальної роботи, що передбачені програмою навчальної дисципліни;
- глибина і характер знань навчального матеріалу за змістом навчальної дисципліни, що міститься в основних та додаткових рекомендованих нормативних джерелах, вміння аналізувати явища, що вивчаються, у їх взаємозв'язку і розвитку;
- характер відповідей на поставлені питання (чіткість, лаконічність, логічність, послідовність тощо);

- вміння застосовувати теоретичні положення під час розв'язання практичних задач;
- вміння аналізувати достовірність отриманих результатів.

9. Особливості набору балів за видами навчальної діяльності здобувача для кожної форми здобуття освіти та форми підсумкового (семестрового) контролю.

Розподіл балів за темами занять для заліку

Поточне оцінювання та самостійна робота						Всього балів
Змістовний модуль 1			Змістовний модуль 2			За підс. зм. модулів / занять та СР
Т 1	Т 2	Т 3	Т 4	Т 5	Т 6	
12	12	18	18	18	22	
42 бал			58 балів			
Порогові бали						100
Загальна рейтингова оцінка						100

Розподіл балів за видами діяльності (денна форма навчання):

Вид діяльності студента	Максимальна кількість балів за одиницю	Кількість одиниць	Максимальна кількість балів за семестр	Форма контролю
Робота на семінарському занятті	2	6	12	Залік
Підготовка доповідей, анотацій, рефератів	3	6	18	
Захист доповідей, проектів на занятті	3	6	18	
Підготовка презентацій	12	3	36	
Виконання творчих завдань	4	4	16	
Разом			100	
Розрахунок балу за залік : $18+27+27+20+8 = 100$				

Розподіл балів за видами діяльності (заочна форма навчання):

Вид діяльності студента	Максимальна кількість балів за одиницю	Кількість одиниць	Максимальна кількість балів за семестр	Форма контролю
Робота на занятті	5	3	15	Залік
Підготовка доповідей, анотацій, рефератів	20	2	20	
Захист доповідей, рефератів на	20	2	20	

практичному занятті				
Підготовка презентацій	20	2	40	
Виконання творчих завдань	5	1	5	
Разом			100	
Розрахунок балу за залік : $15+20+20+40+5 = 100$				

10. Форми контролю набуття результатів навчання з дисципліни «Кроскультурна психологія»

Номер та назва розділу, теми, перелік основних питань	Форми і методи контролю знань	Кількість годин (денна форма)
Модуль 1		
Тема 1. Цілі та завдання крос-культурної психології Психологічна антропологія, етнічна і крос-культурна психологія. Історія розвитку етнопсихології. Основні школи та підходи. Роль етнічності в сучасному світі. Етнічна ідентичність. Релятивізм, абсолютизм, універсалізм. Етнічні стереотипи: сутність, різновиди та функції	Поточний; усний метод (співбесіда), аналіз виступів, демонстрацій презентацій, евристична бесіда	15
Тема 2. Психологічне вимірювання культур Поняття про культуру. Фактори формування культури. «Історичний партикуляризм» (Ф.Боас). Культурний синдром. Психологічні вимірювання культур.	Поточний; усний метод (співбесіда), аналіз виступів, демонстрацій презентацій, евристична бесіда, дискусія	17
Тема 3. Пізнавальні процеси і культура Сприймання і культура. Зорові ілюзії (експерименти Мюллера-Лайєра). Перцептивний стиль (Х.Уіткін, Д. Беррі). Інтелект у різних культурах. Проблеми і парадокси інтелектуального тестування. Культура і категоризація. Пам'ять і культура. Культура і вирішення завдань (О. Р. Лурія, М. Коул).	Поточний; усний метод (співбесіда), аналіз виступів, демонстрацій презентацій, евристична бесіда, творчі завдання	18

Разом за модулем		50
Тема 4. Культура та особистість Концепції «базової» та «модальної» особистості. Поняття про «національний характер. Особистість у міжкультурному спілкуванні. Етнічна самосвідомість як структурний компонент самосвідомості особистості. Самоконцепція як культурний феномен. Національні особливості життєстійкості особистості.	Поточний; усний метод (співбесіда), виступи, демонстрація презентацій, напрацювання кейсів, творчі завдання	16
Тема 5. Соціальний вплив культури Соціальна та особиста ідентичність і міжгрупові відносини. Культура і спілкування. Комунікативна компетентність і засоби її покращення в міжкультурному спілкуванні. Поняття про «підтримку обличчя» у міжкультурному спілкуванні. Теорії міжгрупової взаємодії.	Поточний; усний метод (співбесіда), виступи, демонстрація презентацій, відео, складання схем, дискусія	17
Тема 6. Психологія етнічних міграцій та акультурація. Психологія етнічних міграцій та акультурація. Проблеми еміграції. Мультикультуралізм. Етнічна ідентичність та толерантність.	Поточний; усний метод (співбесіда), виступи, демонстрація презентацій, обговорення, диспути	17
Разом за модулем		50

Рекомендовані джерела інформації:

Основна:

1. Гриценко П. Ю., Руснак Н. О., Руснак Ю. М., Струк І. М. Г-858 Етнолінгвістика: українська мова: навч. посіб. / П. Ю. Гриценко, Н. О. Руснак, Ю. М. Руснак, І. М. Струк. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 432 с.
2. Купчишина В. Ч. Етнопсихологія : навчально-методичний посібник. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2021. 136 с.
3. Павленко В. М. Етнопсихологія : підручник / В. М. Павленко. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. – 448 с.

4. Тюрменко І. І., Буравченкова С. Б., Рудик П. А. Культурологія: теорія та історія культури. Навч. посіб. Видання 3-тє, перероб. та доп./За ред. І. І. Тюрменко. – Київ: Центр учбової літератури, 2010. – 370 с.

5. Чернякова О.В., Грицук О.В., Мельник В.В. Крос-культурна психологія: навчально- методичний посібник. Слов'янськ : ДДПУ, 2018. 185 с.

Додаткова:

6. Біла І.М. Українська життєстійкість як культурний феномен // Вчені записки: Зб. наук. праць Таврійського національного університету імені В.І.Вернадського Серія: Психологія. – Т. 37 (76), No 1, 2026, С. 1-11. https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/1_2026/3.pdf

7. Біла І.М. Народні практики життєстійкості Соціально-психологічні ресурси особистості в екстремальних умовах : матеріали всеукраїнської науково практичної конференції 24 квітня 2026 року, Київ, 2026. <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/274/8455/18960-1>

8. Осадча Л. Емоційний режим культури як інструмент формування колективної ідентичності. *Питання культурології*. 2025. № 46. С. 67–77. URL: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.46.2025.348476>.

9. Berry, J., Poortinga, Y., Breugelmans S. Cross-Cultural Psychology research and applications, Matsumoto, D., Hwang, H. The Handbook of Culture and Psychology Publisher: Oxford University Press; 2nd edition, 2019, 880 p.

10. Petukhova O. I., Hovorun A. V. Cross-cultural communication barriers and their overcoming in the english-speaking environment. *Transcarpathian philological studies*. 2024. № 36. С. 182–186. URL: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.36.31>.

11. Pushonkova O., Bondar I., Afonin V. Visual dimensions of memory in the cultural-traumatic discourse: the artistic dimension. *Humanities science current issues*. 2026. Т. 2, № 96. С. 186–194. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/96-2-27>.

12. Shiraev, E., Levy, D. Cross-Cultural Psychology: Critical Thinking and Contemporary Applications, 6th Edition, 2016, 428 p.

Інформаційні ресурси

1. Електронна бібліотека Національної бібліотеки України ім.В.І.Вернадського. Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/>

2. Інститут психології імені Г.С. Костюка. Національної Академії педагогічних наук України. Режим доступу: <http://psychology-naes-ua.institute/>

**Питання для самоконтролю та контролю
рівня навчальних досягнень**

1. Місце кросс-культурної психології серед етнологічних та психологічних наук.
2. Предмет кросс-культурної психології.
3. Історія становлення кросс-культурної психології.
4. Сучасний стан кросс-культурної психології.
5. Сучасний стан кросс-культурної психології в Україні.
6. Псіхосоціокультурна проблема.
7. Поняття культури. Культура як регулятивна система.
8. Еволюційні корені культури.
9. Культурна єдність людства і міжкультурні відмінності.
10. Культурне розмаїття у сучасному світі та його причини.
11. Свідомість і культура.
12. Проблема культурного несвідомого.
13. Етнос і нація.
14. Етнічна самосвідомість як різновид групового свідомості.
15. Етнічна самосвідомість та її рівні.
16. Взаємодія особистості і культури.
17. Проблема соціальної та культурної ідентичності особистості.
18. Становлення й зміна етнічної ідентичності особистості.
19. Культурне несвідоме та його сутність.
20. «Я» і група у різних культурах.
21. Національна та громадянська ідентичність в умовах криз.
22. Проблема інтелекту у різних культурах.
23. Мова і соціальна категоризація у різних культурах.
24. Базові емоції та їх кросс-культурна універсальність.
25. Специфіка вираження емоцій у різних культурах.
26. Культурні особливості розпізнавання емоцій.
27. Культура і емпатія.
28. Культура і особливості прийняття рішень.
29. Культура і проблема суб'єктивного благополуччя.
30. Культура і психопатологія.
31. Особливості психологічного вимірювання культур.
32. Особливості адаптації психодіагностичного інструментарію в контексті різних культур.
33. Ціннісні відмінності у сучасному світі.
34. Проблема установки у кросс-культурній психології.
35. Стереотипи та забобони у кросс-культурному сприйнятті.
36. Міжкультурна дискримінація.
37. Каузальна атрибуція у різних культурах.
38. Соціальні та ціннісні уявлення у різних культурах.

39. Кросс-культурні відмінності в уявленнях про справедливість.
40. Індивідуалізм і колективізм.
41. Психологічні аспекти глобалізації.
42. Екологічна свідомість і культура.
43. Психологія етнічних міграцій та акультурація.
44. Міжкультурна комунікація в діловому середовищі.
45. Особливості економічної поведінки в різних культурах.
46. Культурні особливості сприйняття персонального простору.
47. Форми організації взаємодії з дітьми у різних культурах.
48. Когнітивний розвиток дитини у різних культурах.
49. Психологічні аспекти білінгвізму та мультілінгвізму.
50. Особливості контакту з клієнтами з різних культурних середовищ.
51. Проблема культурної компетентності психолога.

Додаток Б

Короткий термінологічний словник

Абсолют культурний – цінність (або система цінностей), яку представники певної культури вважають найбільш важливою і в значимості якої вони не сумніваються.

Автостереотипи – стійкі уявлення етносу про свої якості.

Адаптація етнічна – пристосування індивіда або групи до умов етнічного середовища.

Акультурація – процес придбання одним етносом певних форм культури іншого народу, що відбувається в результаті спілкування цих народів.

Антисемітизм – одна з поширених форм національної нетерпимості, упередженості, виражається у ворожому ставленні до євреїв.

Асиміляція – тип етнічних процесів, що представляють собою взаємодію двох етносів, в результаті якої один з них поглинається іншим і втрачає етнічну ідентичність. Може відбуватися як природним, так і насильницьким шляхом.

Атрибуція – акт приписування якого-небудь що безпосередньо не сприйманого властивості деякого предмету, людині або явищу.

Геноцид – винищення окремих груп населення за расовими, національними або релігійними мотивами.

Гетеростереотип – стійкі уявлення етносу про іншу етнічну групу або націю.

Глобалізація – процес всесвітньої економічної, політичної, культурної інтеграції та уніфікації, основним наслідком якого є світовий розподіл праці, міграція (і, як правило, концентрація) у масштабах всієї планети капіталу, людських і виробничих ресурсів, стандартизація законодавства, економічних і технологічних процесів, а також зближення і злиття культур різних країн.

Глобалізм – культурний проект, ідеологічна програма, світоглядна і політична доктрина, що оголошує необхідність світової інтеграції культур в єдине уніфіковане ціле на засадах абсолютного синтезу через загальнолюдські цінності (фактично євро-американські стандарти життя).

Гомогенність – однорідність етносу за складом населення.

Готовність до міжетнічної взаємодії та спілкування – стан, що випробовується представником конкретної етнічної спільності, що дозволяє йому здійснювати ефективні контакти з людьми інших націй і народів.

Громадянство – формально зафіксований постійний правовий зв'язок особи з державою, який знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках.

Група первинна – термін, що позначає групу, що складається з людей, що мають спільну систему цінностей, мети, стандарти поведінки і тісні міжособистісні контакти.

Дискусія – колективне обговорення суперечливого питання, проблеми, що відбувається у формі суперництва думок з метою пошуку його оптимального вирішення

Диспозиція – схильність, готовність людини до певних дій.

Діалектика – цілісний погляд на об'єкт у тотожності протилежностей, що утворюють динаміку внаслідок єдності і боротьби (саморух) чи статичності внаслідок абсолютного синтезу.

Діалогістика – діалогічна філософія як парадигма сучасного гуманітарного знання, центральним концептом якої є фігура Іншого у її співвідношенні із Я (самість).

Діалог культур – процес взаємопроникнення смислів різних культур, що, зберігаючи власну автентичність, одночасно постають як відкриті одна до одної.

Еміграція – виїзд з країни до іншої держави з метою постійного проживання, отримання його громадянства.

Етнічна антропологія – галузь наукового знання на стику етнології та антропології, що займається вивченням питань походження етносів, ролі умов соціального життя народів, їх способу життя в різних регіонах світу.

Етнічна ідентифікація – зарахування себе до групи людей певної національності.

Етнічний стереотип – спрощений, схематизований, емоційно забарвлений і надзвичайно стійкий образ будь-якої етнічної групи або спільності, який легко розповсюджується на всіх її представників (етнічний образ); схематизована програма поведінки, типова для представників будь-якого етносу.

Етнічний темперамент – зовнішнє вираження національного характеру, що найбільш яскраво проявляється в особливостях спілкування (темپ мови, рухи, жести, дистанція та ін.).

Етнічний характер – цілісна структура, що відображає специфіку історично сформованих властивостей психіки, які відрізняють один етнос від іншого.

Етнічність – сукупність характерних культурних рис, що відрізняють одну етнічну групу від іншої.

Етногенез – процес розвитку етнічної системи від її виникнення до зникнення.

Етнонім – самоназва, а також і назва етносу, що йому надають інші народи.

Етнопсихологія – наукова дисципліна на стику етнології та психології, що вивчає психологічні і психічні особливості етносу.

Етноренесанс – процес відродження етнічних культур в умовах глобалізації.

Етнос – історично сформована на певній території стійка сукупність людей, які володіють загальними, відносно стабільними особливостями культури, а також усвідомленням своєї єдності та відмінності від усіх інших подібних утворень (самосвідомістю), зафіксованим у самоназві.

Етноцентризм – властивість етнічної самосвідомості сприймати і оцінювати навколишній світ крізь призму традицій і цінностей власного етносу.

Етос – звичай, норів, психічний склад, стиль мислення, система життєвих приписів особи або спільноти; простір міжкультурної взаємодії, у якому формуються спільні звички і навички духу, моральні правила.

Життєсвіт – поняття із феноменології Е. Гуссерля – сфера первинного досвіду в усій безпосередності конкретних інтуїцій, ідей, звичок, забобонів, переживань та умонастроїв, що передують розумовим узагальненням.

Забобон (або упередження) – ірраціональний компонент суспільної й індивідуальної свідомості; несприятлива соціальна установка до якогось явища.

Ідентифікація – неусвідомлюване перенесення особистісних якостей іншої людини (групи, нації) на себе, прагнення актуалізувати у своїй особистості ті ж самі якості, яким володіє обраний зразок.

Ідентичність – властивість індивіда залишатися самим собою в соціальних ситуаціях, що змінюються, є результатом усвідомлення індивідом самого себе як людської особистості, що відрізняється від інших; властивість людини, пов'язана з її відчуттям власної приналежності до певної групи – нації, релігійної конфесії, раси, політичної партії тощо.

Інкультурація – входження індивіда в культуру свого народу.

Інтеркультура – простір циркулювання культурних смислів, що перебувають у діалогічній взаємодії: процесуальні аспекти діалогу культур; новий тип культури, що виникає на перехресті різних традицій.

Конфлікт етнічний – різновид соціального конфлікту; позаправова розрядка напруженої ситуації, створеної крайньою формою політизації етнічності, коли у свідомості етнічної групи поєднуються побоювання за своє

економічне і соціальне благополуччя, страх за національні права, атрибути неповторної самобутності, культури і, особливо, мови.

Конформізм – соціально-психологічне явище, що характеризується масовим конформним поведінкою людей в групі або суспільстві.

Конформність – тенденція людини піддаватися впливу чийхось поглядів, переконань, соціальних установок.

Космополітизм – установка на відкритість світові, культурні «мандри» яким (номадизм) сприймаються як нейтральні й уніфіковані щодо національних цінностей.

Криза культури – переоцінка цінностей і зміна ціннісної парадигми культури внаслідок діалогу-конфлікту з іншою культурою.

Кросс-культурна психологія – галузь психології, що займається вивченням закономірностей розвитку і функціонування психіки у контексті обумовленості її формування соціальними, культурними та екологічними факторами.

Кросс-культурне етнопсихологічне дослідження – вивчення психологічних і соціокультурних особливостей людей, що проводиться паралельно на декількох групах випробовуваних, які належать до різних націй, етнічних спільнот.

Кросс-культурний метод – спосіб експериментального дослідження, використовуваний в соціальній психології, соціології та антропології. З його допомогою порівнюються особливості, поведінку, звичаї, традиції і т. п.

Ксенофобія – вороже ставлення до іноземців і до всього чужого – мови, способу життя, стилю мислення і т.п.

Культура – 1. Результат творчої, історичної діяльності людей протягом багатьох поколінь. 2. Система знань, уявлень і т. п., що визначають манеру, способи, за допомогою яких суспільство або нація взаємодіють з їх соціальним оточенням і природою.

Культура-донор – культура, яка у діалозі більше віддає, ніж отримує. **Культура-реципієнт** – культура, яка в діалозі більше отримує, ніж віддає. **Культурген** – термін, запропонований соціобіології Е. О. Вілсоном і К. Ламсденом для позначення так званої базисної індивідуальної одиниці, що утворює культуру. Поняття «культурген» грає в соціобіології центральну роль, і вибір між альтернативними культургенами розглядається в ній як критичний чинник еволюції культури.

Культурний релятивізм – ствердження рівноправності всіх типів культур, відмова від виділених систем культурних цінностей.

«Культурні консерви» – оригінальний метафоричний термін, використаний відомим соціологом і соціальним психологом Я. Морено для позначення різних предметів людської культури - книг, фільмів, творів мистецтва, артефактів і т. п. У його соціальної теорії - соціометрії - термін «культурні консерви» використовується для того, щоб підкреслити факт консервації, виділення і збереження в часі деяких культурних цінностей людей.

Культура міжнаціональних відносин – культура відносин між державами, народами, націями. Базується на визнанні суверенітету держави і принципів мирного співіснування, пріоритету загальнолюдських цінностей, поваги людської гідності.

Культурний «імперіалізм» – спосіб споглядання світу лише очима власної культури, вважаючи її мірилом, а все інше вважається відхиленням від норми, тобто незрілими цінностями.

Лідер – член соціальної групи, чий авторитет, владу і повноваження добровільно визнаються членами цієї групи, готовими йому підкорятися і слідувати за ним.

Маргінал – прикордонна постать одинака і ренегата, здатного до порушення офіційного культурного стандарту «своїх» через усамітнення, відчуження та інтеграцію в топос Чужого.

Міжетнічна комунікація – обмін між двома або більше етнічними спільнотами, матеріальними та духовними продуктами їх культурної діяльності, що здійснюється у різних формах.

Міжкультурний (полікультурний) підхід в освіті – ознайомлення із способами подолання виявів ксенофобії, расизму, насильства, дискримінації; налагодження співпраці та відчуття соціальної відповідальності між різними культурними громадами; виховання поваги до прав людини, зокрема до права іншого; розвиток демократичного громадянства, громадянської відповідальності кожного члена соціуму; виховання почуття емпатії, що поглиблюється міжкультурним діалогом.

Менталітет – відносно цілісна сукупність думок, вірувань, що створюють картину світу і скріплюють єдність культурної традиції або будь-якої спільноти.

Мова – система знаків, призначена для оформлення думок людини, акумуляції та передачі інформації.

Мультикультуралізм – теорія, ідеологія та політика, що полягає у вимозі паралельного існування культур в цілях їх взаємного проникнення, збагачення і розвитку в загальнолюдському руслі масової культури.

Народ – суб'єкт історії; сукупність класів і соціальних груп суспільства; населення держави, країни.

Націоналізм – ідеологія, суспільна психологія, політика і громадська практика, сутністю якої є ідеї національної винятковості, відособленості, зневаги і недовіри до інших націй і народностей.

Національна самосвідомість – усвідомлення індивідом приналежності до певної нації як до соціально-економічної і політичної спільноти.

Національна свідомість – складна сукупність соціальних, політичних, економічних, моральних, естетичних, філософських, релігійних поглядів і переконань, що характеризують певний рівень духовного розвитку нації.

Національність – багатозначне поняття, узагальнене позначення таких понять, як нація, народність і т.п.

Національний характер – історично сформована сукупність стійких психологічних рис нації, що визначають звичну манеру поведінки і типовий образ життя людей, їх ставлення до праці, інших народів, своєї культури.

Нація – історичний тип етносу, що представляє собою соціально-економічну цілісність, яка складається і відтворюється на основі спільності території, економічних зв'язків, мови, деяких особливостей культури, психологічного складу і етнічної самосвідомості.

Норма соціальна – правило, відповідно до якого в суспільстві будуються взаємини і організовується соціальну поведінку людей. Соціальна норма являє собою розпорядження, яке відповідає прийнятим і суспільстві або в даній соціальній групі цінностям, установкам, що регулює поведінку людей.

Особистість маргінальна – людина, яка за своєю психологією і особливостям поведінки перебуває ніби між декількома різними, погано сумісними одна з одною культурами, але повністю не належить до жодної з них. У його особистості суперечливим чином поєднуються властивості та ознаки, що відносяться до різних культур.

Особистість типу А – особистість, чий характер відрізняється надмірною активністю, прагненням до конкуренції з людьми, нереальним почуттям ходу часу, неадекватними амбіціями, відсутністю схильності до критичного самоаналізу, тенденцією орієнтуватися на кількість, а не на якість виконаної роботи і потребою в зовнішньому контролі поведінки.

Особистість типу Б – особистість, чий характер відрізняється легким і поверхневим поглядом на життя. У центрі уваги такої особистості знаходиться якість, а не кількість виконаної роботи. У особистості такого типу відсутня схильність до конкуренції, змагання з іншими людьми.

Партикуляризм – світоглядна установка на окремість ізольованих культур; тенденція до диференціації.

Переконання – стійкі уявлення, засновані на емоційно-вольовому імпульсі; віра людини у вищі сакралізовані цінності (метанаративи), що є основою ідентифікації та культурної цілісності спільноти.

Поведінка соціальна – різновид поведінки людини в суспільстві, розрахована на надання певного впливу на оточуючих людей і на суспільство в цілому.

Позитивна кросс-культурна психотерапія – це мета-підхід, що спрямований як на психологічну допомогу (психотерапевтичний аспект), так і на виховання (педагогічний аспект), навчання дорослих (андрагогічний аспект), соціальну роботу (соціальний аспект), розвиток міжкультурної свідомості (кросс-культурний аспект), взаємодію та інтеграцію різних психотерапевтичних напрямків (інтердисциплінарний аспект).

Полікультурна компетентність – це інтегрована якість особистості, що включає систему полікультурних знань, умінь, навичок, інтересів, потреб, мотивів, цінностей, полікультурних якостей, досвіду соціальної нормативної і правової поведінки, необхідної для повсякденного життя і професійної діяльності у багатокультурному суспільстві.

Полонофобія (антиполонізм) – термін, що позначає різновид ксенофобії, що виражає ненависть до поляків та (або) Польщі, польської культури тощо.

Релятивізм – установка на відносність суцього та необхідність його змін, у тому числі змін базових культурно-семантичних структур, що сприймаються як множинні та контекстні.

Самоідентифікація – соціально-психологічний процес, що представляє собою усвідомлення соціальною групою своєї тотожності (єдності всіх членів на основі будь- яких ознак), а окремим індивідом - свою приналежність до певної групи.

Семантика – наука про смисли культури.

Смисл – культурне значення, що інтелектуально осмислюється, емоційно відчувається й об'єктивується у відповідних культурних кодах і комунікаціях (текстах).

Соціалізація – процес залучення індивіда до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення і розвитку як цілісної особистості.

Спілкування – взаємодія, обмін інформацією між людьми або тваринами при їх прямих або непрямих контактах один з одним.

Стереотип – схематизована модель, програма поведінки; спрощений образ якого- небудь явища, що фіксує лише деякі, іноді несуттєві, риси.

Субетнос – етнічна система як частина етносу (термін Л. М. Гумільова).

Суперетнос – етнічна система, що складається з декількох етносів, що виникли одночасно в одному регіоні, пов'язані економічно, ідеологічно і політично (термін Л. М. Гумільова).

Титульний етнос – етнос, що дав найменування тому чи іншому національно- державному утворенню.

Терор (тероризм) – насильницькі дії (переслідування, руйнування, захоплення заручників, вбивства та ін.) з метою залякування, придушення політичних супротивників, конкурентів, нав'язування певної лінії поведінки.

Толерантність – терпимість до іншого роду поглядів, вдач, звичок, особливо необхідна по відношенню до особливостей різних народів, націй і релігій; моральна якість, що характеризує ставлення особистості до інтересів, переконань, вірувань, звичок і поведінки інших людей.

Топос – простір як складова хронотопу (часопростору) і культурно- символічний параметр (наприклад, топос Чужого або сакральний топос Храму).

Українофобія – форма зверхності, неприязне або вороже ставлення до України та українців.

Універсалізм – світоглядна установка на світову єдність культур, ширше – тенденція до тотальності.

Упередження (або забобон) – ірраціональний компонент суспільної й індивідуальної свідомості; несприятлива соціальна установка до якогось явища.

Фасилітація – акт (дія, вчинок і т. п.), в результаті якого поліпшується, полегшується перебіг якого-небудь процесу, усуваються труднощі, що виникли на його шляху.

Феноменологія – напрям філософської думки XX ст. (Е. Гуссерль, Р. Отто, М. Еліаде, Б. Вальденфельс), що набув особливої популярності у релігієзнавстві та філософії культури для дослідження багатоманітних форм досвіду сакрального (нумінозного) в культурі. У межах феноменології кожне явище розглядається як феномен – унікальна форма суб'єктивного досвіду переживання світу внаслідок смислової спрямованості свідомості на предмет (інтенціональності), що постає однією із таких самих унікальних і множинних форм.

Фронтир – контактна зона тісної економічної, ментальної, культурної, взаємодії прикордонних етносів, статусних груп.

Фундаменталізм – традиційна установка на пошук базових «витоків» та «основ» суцього, зокрема, на пошук основоположних культурних цінностей. Притаманний ортодоксальним традиціям як обернення на сакральний авторитет минулого, як намагання повернутися до «грунту», наприклад, через буквальне однозначне тлумачення священних текстів.

Чужий – суб'єкт, що лякає своєю несхожістю із звичним і рідним; образ ворога в культурі. У ролі Чужого виступає також архетип Тіні як міфологічна фігура.

Шовінізм – вкрай агресивна форма націоналізму.

Шок культурний – термін, що означає емоційний розлад, пережите людьми, яким доводиться занадто довго жити в умовах чужої, неприйнятною для них культури, радикально відрізняється від їх власної культури або від культури країни (місцевості), в якій вони народилися і вирости.